

БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО

УДК 027.1(438)Радзивілли“14/15”:027.2.021(476)

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ БІБЛІОТЕКИ РАДЗИВІЛЛІВ НЕСВІЗЬКОЇ ОРДИНАЦІЇ

Наталія БЕРЬОЗКІНА, Аляксандр СТЕФАНОВІЧ

*Центральна наукова бібліотека імені Якуба Коласа Національної академії наук Білорусі,
вул. Сурганова, 15, м. Мінськ, 220072, Білорусь, тел.: (375-017) 284-14-28,
ел. пошта: natalyb@kolas.bas-net.by (Н. Берьозкіна),
rarebook@kolas.bas-net.by (А. Стефановіч)*

Стаття присвячена політичному, громадському і культурному життю представників відомого магнатського роду князів Радзивіллів, їхнім книгозбірням, які існували протягом XVI–XX ст. Особливе місце відведено бібліотеці Несвізької ординації, яка відіграла помітну роль у формуванні та розвитку книжкової культури Білорусі, останньої вцілілої книжкової колекції Радзивіллів, частина якої на сьогодні зберігається у фондах ЦНБ НАН Білорусі. У статті представлено бібліографічний опис 27 книг збірки, які увійшли до “Каталогу видань XV–XVI ст. Бібліотеки князів Радзивіллів Несвізької ординації (у фонді Центральної наукової бібліотеки ім. Я. Коласа Національної академії наук Білорусі)”, підготованого бібліотекою в рамках наукового дослідження “Бібліотека Несвізької ординації Радзивіллів у фондах ЦНБ НАН Білорусі: вивчення складу та науковий опис документів”.

Ключові слова: Радзивілли, Несвізька ординація, бібліотеки, приватні зібрання, книжкова культура, каталог.

Рід Радзивіллів – один із найдавніших у Білорусі – належав до числа найвпливовіших і найвідоміших представників аристократії Великого князівства Литовського (ВКЛ), що відіграли значну роль у громадському і духовному житті не лише Білорусі, Литви та України, а й Західної Європи. Радзивілли обіймали високі державні посади (канцлери, воеводи та ін.), належали до політичної еліти суспільства і брали активну участь у вирішенні важливих питань, які стосувалися державного устрою.

Багатство і слава князів Радзивіллів базувалися не лише на матеріальних, а й на культурних цінностях, які збереглися до нашого часу у вигляді розрізаних масивів архівних документів, надзвичайно багатих книгозбірень, картин, ювелірних виробів, архітектурних споруд – усього, що складає основу національної культури. Протягом багатьох століть Радзивілли створювали великі культурно-просвітницькі центри в Біржах, Бресті, Мирі, Несвіжі, Альбі, Слуцьку та інших родових маєтках, були відомими меценатами, засновниками музеїв, друкарень, бібліотек, театрів. Їхні численні володіння знаходилися не лише на території сучасної Білорусі, але і за її межами (в Литві, Польщі, Україні).

Політична і громадська діяльність княжого роду Радзивіллів розпочалася з Миколая I Старого (1440–1509), канцлера Великого князівства Литовського¹. Від початку XVI ст. рід Радзивіллів розділювався на три гілки, які очолили його сини.

¹ *Polski słownik biograficzny.* – Wrocław etc., 1987. – Т. 30/2, zesz. 125. – С. 315; Нарбут А. Н. *Генеалогія Белоруссии.* – Москва, 1994. – Вып. 2. – С. 128.

Перша лінія – медельська (князі на Гоніондзі та Меделях) – брала початок від Миколая II (бл. 1470–1521), який 1518 р. отримав від імператора Священної Римської імперії титул князя, що розповсюдився у 1547 р. на всю фамілію, і згасла у чоловічому поколінні зі смертю Яна II (? – 1542).

Друга лінія – несвізько-олицька (князі на Несвіжі та Олиці) від Яна Радзивілла Бородатого (бл. 1474–1522) – розділилася між синами Миколая Радзивілла Чорного на три лінії: несвізьку від Миколая Кшиштофа Сирітки (1549–1616), клецьку від Альбрехта II (1558–1592) і олицьку від Станіслава (1559–1599).

Третя лінія – біржансько-дубинківська (князі на Біржах (тепер – Біржай, Литва) та Дубинках) – розпочалася від Юрія (Єжи) (бл. 1480–1541) і закінчилася в чоловічому поколінні зі смертю Богуслава Радзивілла (1620–1669)².

Близько 1513 р. Анна Кішка стала дружиною Яна Радзивілла Бородатого, сина Миколая I Старого, і у 1523 р. “внесла” у дім Радзивіллів як придане Несвіж і низку інших маєтків³. Їхній син, знаменитий Миколай Радзивілл Чорний (1515–1565), воєвода віленський, маршалок і канцлер Великого князівства Литовського, отримав у 1547 р. від короля Карла V привілей на князівський титул Священної Римської імперії. Польський король надав йому клецькі маєтки і титул “Князь на Несвіжі, Олиці і Клецьку”⁴.

Резиденцією Радзивіллів несвізької лінії стало місто Несвіж, відоме уже в XIII ст. Завдяки багатолітньому правлінню Радзивіллів місто перетворилося на важливий культурний і громадсько-політичний центр.

Несвізький замок був місцем зібрання і збереження державних актів, а також цінних друкованих і рукописних книжкових пам’яток. У 1551 р. король Польщі Сигізмунд II Август вручив Миколаю Радзивілли Чорному королівську грамоту, яка давала право на зберігання державних привілеїв і створення приватного архіву головних актів Великого князівства Литовського у родовому маєтку – Несвіжі⁵. На той час архів Радзивіллів за кількістю документів, які в ньому зберігалися, був найважливішим і найбагатшим приватним архівом на території ВКЛ. Разом із архівними документами почали збирати друковані та рукописні книги, яких на момент видачі привілею вже налічувалося кілька сотень.

Окрім громадсько-політичної, Радзивілли приділяли особливу увагу просвітницькій та меценатській діяльності у своїх володіннях. Миколай Радзивілл Чорний фінансував роботу друкарні у Бресті, де було видано знамениту протестантську Біблію (1563), яку пізніше стали називати “Радзивіллівською Біблією”. У 1570 р. діяльність брестської друкарні припинилася. Син Радзивілла Чорного, Миколай Кшиштоф Радзивілл Сирітка, перевіз друкарське обладнання і матеріали до Вільна, де від 1576 р. почала працювати Радзивіллівська друкарня, яка видавала головно твори єзуїтів⁶.

У 1562 р. за підтримки Миколая Радзивілла Чорного Симон Будний разом із відомими протестантськими діячами Матвієм Кавечинським і Лаврентієм Кришков-

² Нарбут А. Н. *Генеалогія Белоруссии...* – С. 128; Радзивілли // *Энциклопедический словарь* / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – Санкт-Петербург, 1899. – Т. 26. – С. 72.

³ *Polski słownik biograficzny...* – Т. 30/1, zes. 124. – С. 192.

⁴ Baliński M., Lipiński T. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym.* – Warszawa, 1846. – Т. 3. – С. 624.

⁵ Ibidem.

⁶ *Polski słownik biograficzny...* – Т. 30/2, zes. 125. – С. 358.

ським заснував у Несвіжі друкарню, яка проіснувала до 1572 р.⁷ Тут було видано старобілоруською мовою “Катехизис” (1562), “Про виправдання грішної людини перед Богом” (1563), а також книги, надруковані латинським шрифтом.

Від другої половини XVI ст. несвізько-олицьку лінію називають ординацією, і з цього часу в усіх офіційних документах ведеться відлік ординатів. Першим несвізьким ординатом було проголошено Миколая Кшиштофа Радзивілла Сирітку⁸.

Невдовзі за угодою, укладеною між Миколаєм Кшиштофом і його братами Альбрехтом та Станіславом у Гродно 16 серпня 1586 р., Несвіж став головним містом фамільної ординації⁹. Тут у 1583 р. за проектом і за безпосередньої участі відомого італійського архітектора Дж. Бернардоні було побудовано замок, у якому Сирітка став колекціонувати картини, створив галерею портретів Радзивіллів та бібліотеку, викупивши книгозбірню брата Юрія¹⁰.

Під час правління Сирітки основним джерелом поповнення бібліотеки Несвізької ординації були книги, придбані за кордоном під час подорожей і навчання в європейських університетах. Коло інтересів власників бібліотеки не обмежувалося лише теологією та філософією. Їх цікавила математика, юридичні науки, мистецтво та багато іншого. Наявність книжок наукової тематики відрізняла бібліотеку князів Радзивіллів від інших приватних бібліотек того часу.

Після повернення зі своєї подорожі в Єрусалим Сирітка написав книгу “Ходження у Святу землю”. За життя автора вона витримала п’ять видань, у 1601 р. її переклали з польського оригіналу на латину і видали у Браунсбергу (тепер – Бранєво, Вармінсько-Мазурське воєводство, Польща) під назвою “Hierosolymitana peregrination Illustrissimi Domini Nicolai Christophori Radzivili”. Її неодноразово перевидавали багатьма європейськими мовами і після смерті автора. Російською мовою книга вийшла друком лише 1787 р.

З ініціативи Сирітки та на його гроші наприкінці XVI ст. за участі відомого картографа Матея Струбича, а також за підтримки несвізьких єзуїтів розпочалася робота над створенням карти Великого князівства Литовського. Вважають, що її перше видання (бл. 1603) не збереглося, але на його підставі у 1613 р. в друкарні голландського гравера і картографа Гесселя Геррітца (Hessel Gerritsz, бл. 1581–1643) вийшло у світ нове видання карти – “Magni Ducatus Lithuaniae caeterarumque regionum illi adiacentium, exacta description”, яке підготував гравер і художник Томаш Маковський (1562 або 1575–1630)¹¹. “Радзивілівська карта” вважалась “одним із найвищих досягнень старопольської картографії і до середини XVIII ст. була найкращим джерелом знань про Велике князівство Литовське”¹².

Після Радзивілла Сирітки несвізькими ординатами по черзі були його сини Ян Юрій (1588–1625)¹³, Альбрехт Владислав (1589–1636)¹⁴, Сигізмунд Кароль (1591–1642)¹⁵. У 1604 р. Сирітка скерував своїх синів на навчання за кордон¹⁶. Перебування

⁷ *Drukarze dawnej Polski od 15 do 18 wieku.* – Wrocław etc., 1959. – Т. 5. – С. 190; *Encyclopedyja powszechna.* – 1864. – Т. 16. – С. 254.

⁸ *Polski słownik biograficzny...* – Т. 30/2, zes. 125. – С. 335.

⁹ *Ibidem.* – С. 629.

¹⁰ *Ibidem.* – С. 358.

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

¹³ *Ibidem.* – С. 197.

¹⁴ *Ibidem.* – Т. 30/1, zes. 124. – С. 140.

¹⁵ *Ibidem.* – Т. 30/2, zes. 125. – С. 380.

в закордонних університетах залишило помітний відбиток на духовному розвитку Радзивілів. Можна припустити, що потяг до знань у них виник ще при вивченні друкованих і рукописних документів з їхньої багатой родинної бібліотеки.

У 1642 р. п'ятим несвізьким ординатом став Александр Людвік Радзивілл (1594–1654), останній син Миколая Кшиштофа Сирітки¹⁷, який протягом усього свого життя займав активну позицію реформатора, відстоював права шляхти і князівства. Під час правління Александра Людвіка Несвіж відновив колишню велич і став одним із найбільших культурних центрів ВКЛ.

Один із збережених реєстрів несвізької бібліотеки уклав у 1651 р. член несвізького магістрату, радний Ян (Іоан) Ганович для Александра Людвіка Радзивілла. Каталог включав 743 найменування і складався з двох частин. Перша частина списку, до якої входили книги, зібрані Сиріткою, тематично відображала інтереси першого несвізького ордината. Друга частина книгозбірні належала, ймовірно, Александру Людвіку¹⁸.

У реєстрі 1651 р. основну частину каталогу систематизували у 30 відділах, які протягом багатьох століть слугували зразками для формування фонду бібліотеки і були незмінними: I. Biblia Sacra; II. Sancti Patres; III. Interpretes SS: Scriptur[ae]; IV. Rituales; V. Dogmatici; VI. Controversistae; VII. Iura & Decreta; VIII. Historiae Ecclesiasticae; IX. Politici; X. Historiae Regni Poloniae & Magni Ducatus Lithuaniae; XI. Historiae Profanae; XII. Militares; XIII. Imagines Varias; XIV. Mathematici; XV. Medici; XVI. Philosophici; XVII. Epistolici; XVIII. Scholastici; XIX. Oratores; XX. Poetae; XXI. De Variis Materiis; XXII. Variarum Linguarum; XXIII. Polonici; XXIV. Germanici; XXV. Sclauonici; XXVI. Prohibiti; XXVII. Manuscripty Polskie; XXVIII. Manuscripty Lacinskie; XXIX. Manuscripty Wloskie; XXX. Manuscripty Niemieckie¹⁹. У кожному розділі детально описано примірники книг, які використовували як навчальний матеріал. Шість відділів охоплювали церковну і богословську літературу, вісім – друковані книги і манускрипти, зібрані за мовним принципом (польські, німецькі, французькі, італійські, російські та інші), 16 представляли головню “вільні” науки чи мистецтва. У рукописному реєстрі 1651 р. є три екслібриси, які можна знайти на книгах бібліотеки Несвізької ординації Радзивілів, що зберігаються зараз у ЦНБ НАН Білорусі, у тому числі на книзі “[In Libros Veteris Artis Aristotelis]” (1642)²⁰.

Восьмим несвізьким ординатом був Кароль Станіслав (1669–1719), який отримав у 1698 р. титул великого канцлера литовського. Його дружина Анна Катерина з роду Сангушків (1676–1746) була творчою особою, брала участь не лише в політичному житті суспільства, а й у культурних подіях. Культурно-просвітницьку і меценатську діяльність Анни Радзивілл високо оцінив польський король Станіслав Август.

У своїх численних маєтках Анна Катерина Радзивілл заснувала низку підприємств, найважливішими з яких були скляна мануфактура в Налібоках і мануфактура з виробництва дзеркал в Уріччі біля Слуцька, для роботи на яких вона запросила саксонських спеціалістів із виготовлення скла. Вироблялися декоративні предмети для інтер'єру, кришталеві набори посуду, люстри, дзеркала і багато іншого, що вико-

¹⁶ *Polski słownik biograficzny...* – Т. 30/2, zes. 125. – С. 197.

¹⁷ *Ibidem.* – Т. 30/1, zes. 124. – С. 150.

¹⁸ *Badania księgozbiorów Radziwiłłów: materiały międzynarodowej sesji, Olsztyn, 6–7 paźdz. 1994 r.* – Warszawa, 1995. – С. 43.

¹⁹ Polska Akademia Nauk, Biblioteka Kórnicka, dział rękopisów, BK 1320, s. 1–42.

²⁰ ЦНБ НАН Білорусі, ОРКиР, ф. 23, оп. 1, ед. хр. 1, л. 1–346.

ристовували при оформленні багатих помешкань європейської знаті²¹. Відкрились і мануфактури гобеленів у Кореличах і Білій. А. К. Радзивілл опікувалась бібліотекою і архівами. Бібліотека Радзивіллів у Несвіжі збагатилася завдяки купівлі великої збірки цінної французької літератури. “Підручна” бібліотека налічувала 1260 найменувань²². Анна Радзивілл поповнила несвізьку книгозбірню своєю домашньою бібліотекою з Білої у Підляшші, яка увійшла до несвізької бібліотеки як окремий відділ²³. Княгиня щорічно виділяла певну суму на купівлю нових книг²⁴.

Північна війна спричинила руйнування в Несвіжі. Відновлення міста розпочалося лише після 1720 р. Дев’ятий несвізький ординат Михаїл Казимир Рибонька (1702–1762) підняв місто з руїн, відновив після шведського нашествия замок, храми, сприяв розвитку мануфактур, які заснувала його мати, ініціював організацію нових підприємств з виробництва скла, кераміки, заліза, сукна, полотна, поясів і килимів²⁵.

Отримавши привілей короля Августа III, 27 серпня 1750 р. Михаїл Казимир Радзивілл відкрив друкарню і через рік подарував її єзуїтам. Свій дар він підтвердив особливим записом із вимогою передавати два примірники надрукованих книг до бібліотеки несвізького замку. Завдяки старанням Радзивілла колегіум отримав право цензури і схвалення власних видань. Ця друкарня переважно використовувала назву “Радзивіллівська друкарня Товариства Ісуса” (“Drukarnia Radziwiłłowska Soc. Jesu”). Князь і надалі надавав фінансову підтримку книгодрукуванню. З ініціативи М. К. Радзивілла було видано кілька манускриптів із несвізької бібліотеки, наприклад, “Артикули воєнні” (1754). Також друкарня перевидала його коштом книгу Яна Стефана Пісарського (J. S. Pisarski) “Mówca Polski” під назвою “Mowy staropolskie...” (1756)²⁶.

Перша дружина Михаїла Казимира Рибоньки – Францішка Уршуля Радзивілл (з Вишневецьких) (1705–1753), письменниця та драматург – намагалася поширювати інтерес до літератури серед свого оточення, і з цією метою впорядковувала і збільшила бібліотеку Несвізького замку²⁷. Як вказує дослідник Ф. Радзішевський, у 1750 р. бібліотека налічувала більш як 14 тис. томів²⁸. Для розміщення бібліотеки у 1749 р. побудували окреме приміщення. Уршуля Радзивілл і сама час від часу писала різні поетичні твори. Її літературна діяльність була пов’язана зі створенням замкового театру. Михаїл Казимир також любив театральні видовища. 13 червня 1746 р. з нагоди іменин чоловіка Францішка Уршуля здійснила постановку своєї першої комедії “Miłość dwojcirna”. Комедії та трагедії Ф. У. Радзивілл було видано у 1751 р.²⁹

Михаїл Казимир Радзивілл успадкував кілька великих родинних архівів і бібліотек. Особливе значення мав родинний архів роду Собеських, до якого входили особисті документи короля Речі Посполитої Яна III Собеського (1629–1696) і його

²¹ *Polski słownik biograficzny...* Т. 30/3, zes. 126. – S. 385.

²² *Ibidem.* – S. 386.

²³ Radziszewski F. *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach, publicznych i prywatnych...* – Kraków, 1875. – S. 52.

²⁴ *Słownik pracowników książki polskiej.* – Warszawa, 1972. – S. 741.

²⁵ *Polski słownik biograficzny...* – Т. 30/2, zes. 125. – S. 304.

²⁶ Kotlubaj E. *Galerja Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich.* – Wilno, 1857. – S. 458; *Polski słownik biograficzny...* – Т. 30/2, zes. 125. – S. 304.

²⁷ *Encyclopedyja powszechna.* – 1865. – Т. 19. – S. 435; *Polski słownik biograficzny...* – Т. 30/3, zes. 126. – S. 389.

²⁸ Radziszewski F. *Wiadomość historyczno-statystyczna...* – S. 52.

²⁹ *Polski słownik biograficzny...* – Т. 30/3, zes. 126. – S. 389.

дипломатичне листування з главами держав Європи. До нього перейшли також архів і багата книгозбірня саксонського воєначальника і дипломата Якоба Генріха Флемінга (1667–1728), чоловіка його сестри Теклі. У 1760 р. М. К. Радзивілл успадкував майно свого брата Ієроніма Флоріана, до складу якого входила велика бібліотека, що зберігалася раніше в маєтку Біла, а також архів і бібліотеку перерваної у 1699 р. біржанської (случцької) лінії Радзивіллів, включно з архівом князів случьких і архівом протестантської громади Слуцька. Окремі видання з цих бібліотек нині знаходяться у фондах ЦНБ НАН Білорусі. М. К. Радзивілл здійснив ремонт палацу в Білій і ревізію бібліотеки. Частину книг було опрацьовано, зроблено цікаві конволюти³⁰. Після смерті сестри Михаїла Казимира Рибоньки Констанції Сапєги (1697–1756) до замку повернулася частина її особистої бібліотеки. Разом із книгами Констанції до ординатської бібліотеки потрапила і певна кількість видань з еклібрисами її чоловіка – каштеляна троцького Яна Фрідріха Сапєги (1680–1751)³¹.

Син Михаїла Казимира і Францішки Уршулі, Кароль Станіслав Радзивілл на прізвисько “Пане Коханку” (1734–1790), який став у 1762 р. десятим несвізьким ординатом, свою політичну і громадську кар’єру розпочав рано: у 16 років його обрали депутатом трибуналу, а в 17 років він отримав звання полковника³².

Молодий несвізький князь успадкував величезні володіння. У несвізькому замку знаходилася картинна галерея (одна з кращих не лише в Речі Посполитій, а й у Європі), бібліотека, нумізматичний кабінет, зберігалася велика колекція давніх монет, багато виробів зі слонової кістки, зброя, ювелірні вироби з дорогоцінних каменів і металів, знамениті случькі пояси та багато інших культурних цінностей. Як відзначають дослідники, у 1770 р. бібліотека складалася з 20 тис. томів друківаних книг з різноманітних галузей знань різними європейськими мовами та значної кількості рукописів³³. За Кароля Станіслава Радзивілла, останнього власника цієї бібліотеки, на “примноження її новими виданнями щорічно виділяли двісті червоних золотих”³⁴.

У 1772 р. відбувся перший поділ Речі Посполитої, в ході якого Несвіж зайняло російське військо. Його власник Кароль Станіслав Радзивілл у цей час перебував в еміграції, куди вивіз і архів. Майно Кароля Станіслава конфіскували на користь Російської держави. Бібліотеку, яка залишилася в Несвіжі, А. І. Бібіков вивіз до Санкт-Петербургу як воєнний трофей, і невдовзі згідно з указом імператриці Єкатеріни II її передали Російській академії наук. К. С. Радзивілл домагався повернення бібліотеки, але був змушений погодитися на часткову грошову компенсацію. Навесні 1775 р. він отримав у Венеції від російського посланця Отто Магнуса графа фон Штакельберга шість мільйонів золотих викупу за всі конфісковані у його володіннях цінності³⁵.

³⁰ *Гісторыя беларускай кнігі*. – Мінск, 2009. – Т. 1. – С. 248.

³¹ *Собрание польских старопечатных книг в славянском фонде БАН / отв. ред. В. П. Леонов; сост.: О. В. Гусева, Е. В. Комиссарова*. – Санкт-Петербург, 1999. – Вып. 1. – С. 7.

³² *Polski słownik biograficzny...* – Т. 30/2, zes. 125. – S. 248.

³³ Иваск У. Г. *Частные библиотеки в России*. – Санкт-Петербург, 1912. – С. 33; Иконников В. С. *Опыт русской историографии*. – Киев, 1892. – Т. 1, кн. 2. – С. 1241; Bartoszewicz K. *Radziwiłłowie*. – Warszawa; Kraków, [1928]. – S. 202; Radziszewski F. *Wiadomość historyczno-statystyczna...* – S. 52; *Encyklopedia wiedzy o książce*. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1971. – S. 259; Chwałewik E. *Zbiory Polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea, i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*. – Warszawa; Kraków, 1926. – Т. 2. – S. 10; Barwiński E. *Archiwum ks. Radziwiłłów w Nieświeżu // Archiwum Komisji Historycznej PAU*. – 1909. – Т. 11. – S. 3.

³⁴ Николаев Н. В. Несвижская библиотека князей Радзивиллов // *Книга в России XVIII – середины XIX в.* – Ленинград, 1989. – С. 142.

³⁵ *Собрание польских старопечатных книг...* – С. 8.

Несвізька бібліотека надійшла до Імператорської Академії наук у серпні 1772 р. у 96 скринях. У ній налічувалося 14 892 (за іншими даними – 14 600)³⁶ книги, без урахування гравюр, планів і нот³⁷. За розпорядженням Академії наук для розміщення цієї бібліотеки терміново виготовили 34 шафи у центральній частині будівлі Кунсткамери³⁸. Протягом усього XVIII ст. Несвізьку бібліотеку зберігали в Академії як особливу колекцію, не відображену в бібліотечних каталогах. Вона залишалася нерозібраною до 1842 р., при цьому в різний час з неї виокремили деякі частини в інші установи – Санкт-Петербурзьку духовну академію та Імператорський університет³⁹. У 1814 р. дублетні примірники (1697 найменувань у 2545 томах) передали до Московського університету для поповнення бібліотеки, яка загинула у 1812 р. Частину книг у 1828 р. вирішили відправити до Гельсінгфорського університету.

Князь Кароль Станіслав, який втягнувся в політичні інтриги та брав участь у військових акціях, багато років провів у вигнанні. Його майно кілька разів секвестрували. Тривала відсутність “Пане Коханку” в Несвіжі, пов’язана з ворожою позицією, яку він зайняв після обрання королем Польщі Станіслава Августа, негативно вплинула на стан міста, а повернення Кароля Станіслава з закордонного заслання повернуло йому престиж. К. С. Радзивілл відкрив у Несвіжі школу кадетів, сприяв розвитку “персіярні” у Слуцьку, яка стала відомою у всій Литві, відродив і переобладнав театр поблизу Несвіжа в Альбі, побудував розкішну літню резиденцію⁴⁰. У 1784 р. король Станіслав Август по дорозі на гродненський сейм провів у Несвіжі цілий тиждень. Під час його перебування в місті було поставлено оперу “Агатка”, яку написав несвізький капелмейстер Ян Давид Голланд на слова князя Матея Радзивілла.

Початок XIX ст. виявився новим етапом у спробі відродження родинного маєтку Радзивіллів у Несвіжі. Після смерті Кароля Станіслава у 1790 р. одинадцятим несвізьким ординатом став його племінник Домінік Ієронім Радзивілл (1786–1813). У 1805 р. після повернення князя Домініка Несвіж “ожив”. У місті відкрилися дорогі крамниці, ресторани, заїжджі двори, велика поштова станція. Цей короткий період в історії міста завершився у 1812 р. Князь Домінік Радзивілл, як і його дядько “Пане Коханку”, був патріотом своєї Вітчизни. Тому він приєднався до Наполеона, побачивши в ньому визволителя і гаранта незалежності Речі Посполитої, брав активну участь у бойових діях на стороні Франції. Домінік залишався відданим Наполеонові до останнього і помер від поранень у 1813 р. На ньому обірвалася лінія несвізьких ординатів, яка існувала близько 200 років⁴¹.

Перебування в замку російських військ під командуванням адмірала П. В. Чічагова і генерал-лейтенанта Н. А. Тучкова спричинило чергове пограбування радзивіллівських скарбів⁴². Зникли ювелірні прикраси, столове срібло, античні срібні вироби, цінні церковні предмети, gobелени, годинники, зброя, бібліотека, нумізматична колекція тощо.

Несподівана смерть Домініка і позбавлення його позашлюбного сина права на спадок стали причиною передачі маєтку (згідно з указом Александра I від 17 березня 1814 р.) спадкоємцеві Радзивіллів по бічній лінії, князю Антонію Генріху Радзивілли

³⁶ *История Библиотеки Академии наук СССР*. – Москва; Ленинград, 1964. – С. 138.

³⁷ *Леонов В. П. Судьба библиотеки в России*. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 114.

³⁸ Там же.

³⁹ *Иконников В. С. Опыт русской историографии...* – С. 1241; *Иваск У. Г. Частные библиотеки...* – С. 33.

⁴⁰ *Encyclopedyja powszechna*. – Т. 21. – С. 901; *Mackiewicz S. Dom Radziwiłłów*. – Warszawa, 1990. – С. 164.

⁴¹ *Encyclopedyja powszechna*. – 1865. – Т. 19. – С. 435.

⁴² *Polski słownik biograficzny...* – Т. 30/1, zesz. 124. – С. 177–178.

(1775–1833), який став дванадцятим несвізьким ординатом. Майновими справами Радзивіллів займалася спеціальна комісія, яка працювала до 1839 р.⁴³ Антоній Радзивілл був знайомий із багатьма відомими музикантами Європи, підтримував молодих талантів, наприклад, Ф. Шопена. У 1814 р. Антоній Радзивілл познайомився з Й. В. Гете і написав музику до “Фауста”, яка мала успіх у Європі. У несвізькій бібліотеці протягом цього періоду було зібрано велику кількість книг з вокального мистецтва, партитури творів видатних музикантів того часу.

Після смерті Антонія Радзивілла тринадцятим несвізьким ординатом став його старший син Фрідріх Вільгельм (1797–1870), який був відомим у Європі нумізмом, збирав не лише монети, а й книги з нумізматики. У 1838 р. (за іншими даними – у 1836 р.) до Несвіжу повернувся архів, який на початку XIX ст. вивезли до Вільна⁴⁴.

Коли у 1875 р. власником Несвіжу став Антоній Вільгельм Радзивілл (1833–1904), старший син князя Фрідріха Вільгельма, чотирнадцятий несвізький ординат, у замку розпочалися ґрунтовні відновлювальні та реставраційні роботи. Особливе місце у відродженні родового маєтку Несвізької ординації належить дружині князя Антонія – Марії Дороті де Кастелян (1840–1915). З її ініціативи було створено прекрасний водно-парковий комплекс, який обрамляв замок. Марія Радзивілл у 1878 р. створила в Несвіжі нову бібліотеку, в основу якої лягла книгозбірня, успадкована після Антонія Генріха Радзивілла. Згодом бібліотеку поповнили книгозбірні, придбані у ліквідованих монастирях несвізьких бенедиктинців і бернардинців⁴⁵. Зберігся фрагмент рукописного каталогу бібліотеки Марії Радзивілл, який вона привезла для поповнення бібліотеки Несвізької ординації князів Радзивіллів. До каталогу входять видання XIX ст. французькою мовою⁴⁶.

Княгиня домоглася повернення того спадку Радзивіллів, який забрав, проходячи через Несвіж, адмірал П. Чічагов. Вона ризикнула і подала царю Ніколаю II прохання про повернення цінностей. За словами дослідника К. Бартошевіча, “цар не лише наказав повернути дві скрині, які забрав Чічагов, але і дозволив княгині відібрати з царських палаців і музеїв усі предмети, походження яких із несвізької скарбниці вона змогла підтвердити”. Бібліотека, вивезена у 1772 р., не повернулася до Несвіжу навіть частково⁴⁷.

Перша світова війна, перехід через Несвіж російського і німецького війська, а згодом і Червоної армії, негативно відбилися на несвізьких зібраннях. Завдяки п'ятнадцятому ординатові, Антонію Альбрехту Радзивілли (1885–1935), який постійно мешкав у Несвіжі, було впорядковано Радзивіллівські архіви і багато колекцій. У 1939 р. все майно Радзивіллів, у тому числі архів та бібліотеку, конфіскували.

Відповідно до Протоколу засідання Бюро ЦК КП(б)У № 42 від 3 січня 1941 р. до Бібліотеки Академії наук БРСР надійшла велика книгозбірня з Несвізького замку⁴⁸. Але опрацювати книжкову колекцію Радзивіллів та долучити її до бібліотечного фонду завадила Друга світова війна. В роки німецької окупації книжкові фонди багатьох великих бібліотек Радянського Союзу, в тому числі й академічної бібліотеки, вивезли до Німеччини. Після капітуляції Німеччини розпочався процес повернення

⁴³ Kotlubaj E. *Galerja Nieświeżska...* – S. 507; Barwiński E. *Archiwum ks. Radziwiłłów...* – S. 4.

⁴⁴ *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северозападной Руси.* – Вильна, 1870. – Т. 7. – С. VI; *Słownik pracowników książki polskiej...* – S. 742.

⁴⁵ *Polski słownik biograficzny...* – Т. 30/3, zes. 126. – S. 410.

⁴⁶ НББ. № 091/239. *Catalogue de la bibliothèque de son Altesse la Princesse Antoine Radziwill a Nieswiez.*

⁴⁷ Bartoszewicz K. *Radziwiłłowe...* – S. 317–318.

⁴⁸ Национальный архив Республики Беларусь, ф. 4п, оп. 1, д. 17158, л. 52.

викрадених культурних цінностей. Оскільки не всі книги Радзивілівської колекції мали помітки чи печатку Бібліотеки АН БРСР, частина видань потрапила до фондів Державної бібліотеки БРСР (тепер – Національна бібліотека Білорусі) та Урядової бібліотеки (тепер – Президентська бібліотека Республіки Білорусь). В академічну бібліотеку повернулися лише книги, які пройшли первинну обробку в довоєнний період. Книги Несвізької ординації Радзивілів, повернені в Бібліотеку Академії наук, не обробляли як єдину книжкову колекцію, а передавали у фонди вітчизняної чи іноземної літератури загального книгосховища, і лише після створення відділу рідкісних книг і рукописів їх передали на зберігання в його фонди.

Книги з бібліотеки Несвізької ординації Радзивілів, які зберігаються в Центральній науковій бібліотеці НАН Білорусі (ЦНБ НАН Білорусі), ймовірно за все, належать до бібліотеки, яку в 1880-х рр. відтворили Антоній Радзивілл і його дружина Марія де Кастелян, а також інші представники роду Радзивілів. Це книжкове зібрання на сьогодні – одне з найбільших у Білорусі. Воно складається з більш як 3,5 тисяч друкованих і рукописних документів XV – 40-х років XX ст.

Документи і книги, вивезені свого часу з Несвіжа, тепер розосереджені по архівах, бібліотеках, музеях, приватних зібраннях Польщі, Росії та низки інших країн. Шляхи їхнього переміщення можна встановити лише приблизно, а сама приналежність до Несвізької колекції не завжди є беззаперечною. Втім, у процесі подальших досліджень кордони поширення документів можуть бути уточнені, оскільки існують критерії для атрибуції таких розосереджених об'єктів: прямі згадки про них у збережених описах Несвізького архіву і бібліотеки, у розписках і актах видачі у тимчасове користування, у листуванні з вимогами повернути, а також наявність на самих об'єктах екслібрисів, штампів, сигнатур, завірюючих написів і власницьких поміток, які доводять їхнє перебування у складі Несвізької колекції.

Після реєвакації 1946 р. радзивілівські документи зберігаються в Головному архіві давніх актів у Варшаві (близько 42 тис. од. зб.)⁴⁹, Державному історичному архіві Литви у Вільнюсі (близько 3 тис. од. зб.), Центральному державному історичному архіві України в Києві (близько 100 од. зб.), Бібліотеці Російської академії наук у Санкт-Петербурзі (близько 10 тис. од. зб.), Науковій бібліотеці Московського державного університету (близько 1,5 тис. од. зб.), бібліотеці Гельсінського університету (понад 800 од. зб.), Національному історичному архіву Білорусі в Мінську (понад 25 тис. од. зб.), Національній бібліотеці Білорусі (близько 700 од. зб.), Центральній науковій бібліотеці НАН Білорусі (понад 3,5 тис. од. зб.) та Президентській бібліотеці Республіки Білорусь (понад 100 од. зб.).

Останніми роками дослідники з низки країн, у яких зберігаються частини колекції, активно обговорюють ідею створення єдиного інформаційного ресурсу, який би відображав склад усіх її збережених частин, і забезпечення доступу до них міжнародного наукового співтовариства і широкої громадськості за допомоги інформаційних технологій. Відповідно до рішення Міжнародної конференції “Програма ЮНЕСКО “Пам’ять світу”: діяльність бібліотек, архівів, музеїв зі збереження документальної спадщини” (Мінськ, 30 листопада – 1 грудня 2006 р.) створено Міжнародну раду з проекту віртуальної реконструкції документальної спадщини і бібліотеки Несвізької ординації Радзивілів.

⁴⁹ *Archiwum Główne Akt dawnych w Warszawie*. – Warszawa, 1992. – S. 195–203.

На сьогодні створено кілька друкованих каталогів з науковим описом книжкових фондів бібліотек князів Радзивіллів: “Зібрання польських стародрукованих книг у слов’янському фонді БАН. Вип. 1: Несвізька ординатська бібліотека Радзивіллів” (описано 506 видань); друге видання, виправлене і доповнене, вийшло 2005 р.⁵⁰ У бібліотеці Гельсінського університету видано каталог “The library of the Radziwill princes”⁵¹ (описано 820 видань).

У Центральній науковій бібліотеці Національної академії наук Білорусі проводиться наукове дослідження “Бібліотека Несвізької ординації Радзивіллів у фондах ЦНБ НАН Білорусі: вивчення складу та науковий опис документів”, метою якого є науковий опис друкованих і рукописних документів і конволютів XV – 30-х років XX ст. з бібліотеки Несвізької ординації князів Радзивіллів, що зберігаються у фондах ЦНБ НАН Білорусі, складання бібліографії та історіографії за темою дослідження, аналіз отриманих даних і підготовка матеріалів для відповідних друкованих каталогів і баз даних.

У наш час підготовано до друку “Каталог видань XV–XVI ст. Бібліотеки князів Радзивіллів Несвізької ординації (у фонді Центральної наукової бібліотеки ім. Я. Коласа Національної академії наук Білорусі)”. Цей каталог містить повний науковий опис 27 документів, розташованих у хронологічному порядку. Всі описані в каталозі видання мають провенієнції та екслібри. Вказано індивідуальні особливості кожного конкретного документу.

1. *Durandus, Guilelmus (1237–1296). Rationale divinatorum officiorum. – Impressum Argentine [Strassburg]: Jordanus de Quedlinburg (Georg Husner), 1484. – [2], 272 f.; 2°.* Текст латинською мовою.

На внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej*”. На арк. 8 (а) овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 2229 Biblioteka*”. Рукописні записи чорним чорнилом на арк. 1: “*Emptus a Casimiro Spadawski... Anno 1635 // P. Joannis...*”, “*P. Joannis Casimiri L...*”. На 101 аркуші є рукописні маргіналиї, які важко прочитати. Ця інкунабула є найбільш раннім документом зібрання.

2. *Prilusius, Iacobus (1480–1554). Leges seu Statuta ac privilegia regni Poloniae omnia / ab Iacobo Prilusio. – Szuczyn, partim sub Arce Cracouien [Kraków], 1553. – [1], 965, [3] f.; 2°.* Текст латинською мовою.

Документ має провенієнції: на с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 2254 Biblioteka*”. У тексті наявні рукописні маргіналиї, зроблені чорним чорнилом.

3. *Panvinio, Onofrio (1529–1568). Romanorum Principum et eorum quorum maxima in Italia imperia everunt libri III eiusdem De comitiis imperatoris liber / Onuphrii Panuinij Veronensis Fratris Eremitae Augustiniani. – Basileae [Basel]: per Henricum Petrum, 1558. – [12], 440 p.; 2°.* Текст латинською мовою.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteka Zamku Nieświeskiego*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору “*Ordynacja*

⁵⁰ *Собрание польских старопечатных книг в славянском фонде БАН / отв. ред. В. П. Леонов; сост.: О. В. Гусева, Е. В. Комиссарова. – [2-е изд., испр. и доп.] – Санкт-Петербург, 2005. – Вып. 1. – 323, [1] с., [11] л. ил.*

⁵¹ *Collections donated by the Academy of Sciences of St. Petersburg to the Alexander University of Finland in 1829: annot. catalogue / comp. by S. Havu, I. Lebedeva. – Helsinki, 1997.*

Nieświeska № 248 Biblioteka". На титульному аркуші рукописний запис чорним чорнилом: "Domus tertiae Probationis Societis JESU Nesvisii ad S. Michaellem. Ex liberalitate. His ac Adm P. Jacobi Boles[lawii] [...] Canonici... Novogrod [...] Anno 1694".

4. *Canisius, Petrus (1521–1597). Summa doctrinae Christianae: per quaestiones tradita, et in usum christianae pueritiae nunc primum edita. / Iussu et auctoritate sacratissimae. – Rom. Hung. Behem. etc., Regiae Maiest. Arhiducis Austriae, etc. – [s. l.], 1558. – 196 p.; 8°.* – Аллігат приплетено до: *Ramus, Petrus (1515–1572). [Grammatica graeca]. – Parisiis [Paris]: Audreae Wechelium, 1562.* Текст латинською мовою.

Документ має провенієнції: на титульному аркуші рукописний запис: "Stanislaw Marszewski". Наявні також рукописні маргіналії чорним чорнилом на 14 сторінках.

5. *Melanchthon, Philipp (1497–1560). Erotemata dialecticae et rhetoricae / Philippi Melanthonis; et praeeptionum Erasmi Roterodami: de utraque copia verborum et rerum, iam primum ad usum Scholarum (quas vocant Triviales) breviter selecta et contracta; per Lucam Lossium Luneburgensem ediscendi gratia. – Lipsiae [Leipzig], 1559. – [14], 249 p.; 8°.* – Аллігат приплетено до: *Ramus, Petrus (1515–1572). [Grammatica graeca]. – Parisiis [Paris]: Audreae Wechelium, 1562.* Текст латинською мовою.

Документ має провенієнції: на с. 249 запис чорним чорнилом: "Alexander Marszewski". Наявні також рукописні маргіналії чорним чорнилом на 32 сторінках.

6. *Ramus, Petrus (1515–1572). [Grammatica graeca]. – Parisiis [Paris]: Audreae Wechelium, 1562. – 149 p.; 8°.* – Видання – конволют без загального титульного аркуша – приплетено до: *Melanchthon, Philipp (1497–1560). Erotemata dialecticae et rhetoricae... – Lipsiae [Leipzig], 1559; Canisius, Petrus (1524–1597). Summa doctrinae Christiana... – [S. l.], 1558.* Текст латинською та грецькою мовами.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – "Biblioteka Zamku Nieświeskiego". На с. 19 овальна печатка червоного кольору: "Ordynacja Nieświeska № 454 Biblioteka". На с. 3 печатка: "Дублетны Фонд Урадавай бібліяткі № 25596". Наявні також численні рукописні нотатки (латинкою) чорним чорнилом на форзаці і в тексті на 21 сторінці.

7. *Pontano, Ioannis (Pontanus, Iovianus) (1426–1503). De rebus coelestibus libri XIII / Ioannis Ioviani Pontani. T. 3. Eiusdem de Luna fragmentum; Item commentariorum in centum Claudij Ptolemaei sententias, Libri duo. – Basileae [Basel], [1566]. – [2] [1963–2878] p.; 8°.* Текст латинською мовою.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – "Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej". На с. 1989 овальна печатка червоного кольору: "Ordynacja Nieświeska № 1815 Biblioteka". На звороті титульного аркуша рукописний запис чорним чорнилом: "Cura R P. Victoris. gobiatto Custodis C-ntus Nesvisiensis. hic liber comparatus. Anno D-ni 1811. Die 1. Mensis Mai applicatur Bibliothecae Nesvisiensi Patrum. Ordo Min. Obscr."

8–10. *Wilhelm van der Lindt (Wilhelmus Lindanus) (1525–1588). Apologeticum ad Germanos, pro religionis catholicae pace, atque solida ecclesiarum in vero Christi Jesu Evangelio concordia: Cui inserta est responsio ad codicem D. Ferdinando A. pro Confessione Augustana, et Germanico schismate An. 62. Francofordiae Illustrissimis Electoribus quibusdam, summisque Rom. Imperij Ordinibus oblatum; et An. 65. ab Anonymis aliquot delectis Confessionistarum patronis defendum: [3 vol.] / Auctore ... D. Wilhel. Damasi*

Lindano, Dordraceno, s. d. Ec. Ruremond. Episcopo. – Antuerpiae [Antwerpen]: ex officina Christophori Plantini, 1568 – 1570. – 4°. – Три томи в одній оправі. Текст латинською мовою.

Vol. 1. – 1568. – [64], 84 p.

Vol. 2. – 1569. – 180 p.

Vol. 3. – 1570. – 420 p.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej*”. На с. 19 першого тому – овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 1896 Biblioteka*”. На титульному аркуші дві печатки “*Дублетны Фонд Урадавай бібліятэкі № 33323*” і рукописний запис чорним чорнилом: “*Con-tus Nesvisiensis PP. Bernardinorum*”.

11. *Herburt, Jan (1524–1578). Chronica, sive Historiae Polonicae compendiosa, ac per certa librorum capita ad facilem memoriam recens facta descriptio / Avthore Magnifico viro Ioanne Herburto de Fulstin, regni Polonici senatore. – Basileae [Basel]: Ex officina Oporiniana, [1571]. – [8], 368, [22] p.; 4°. Текст латинською мовою.*

Документ має провенієнції: на титульному аркуші рукописні записи: “*Ex lib. G[...] Vincentij [Krukienicki] A Dio[...] de [Krukienice][...]*”. На внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис: “*Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej*”. На звороті титульного аркуша круглі печатки червоного кольору: “*Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 1688 Biblioteka*”. У книзі також наявні численні рукописні маргіналії та підкреслення.

12. *Plutarchos (бл. 45 – бл. 127). Les vies des hommes illustres, Grecs et Romains, comparées l' une avec l' autre par Plutarque de Cheronée / Par Plutarque de Cheronée. – A Paris: De l'Imprimerie d'Oliuer de Harsy, 1578. – 1045 p., [26] f.; 8°.*

Документ має орнаментику: 27 ініціалів з 10 дошок, 50 гравюр і провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис: “*Ex Libris Jerzy Radziwill*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 1767 Biblioteka*”. На гравюрах (вшитих аркушах) кругла печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska Biblioteka*”. Рукописні записи на форзацах у гравійованих рамках (повністю заповнені текстом) на вклеєних аркушах на початку книги і після с. 1044. Рукописні маргіналії на с. 299 латинською та французькою мовами.

13. *Vergilius Maro, Publius (70–19 до н. е.). Opera P. Virgilii Maroni S ... guri: Apud Christ. Frosch. Impeusi s Roberti Caueberi. Publius Vergilius Maro. – [Basel], [1581]. – [2], [678], [43] p.; 8°. Текст латинською мовою.*

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 1724 Biblioteka*”. На с. 77 рукописний запис чорним чорнилом: “*Jonas Slucsky Jacobus Zbysz*”. На с. 107 тим же почерком: “*Collegii Plocensis Soc. Jesu*”. Численні рукописні нотатки чорним чорнилом.

14. *Wujek, Jakub (1540–1597). Postylle Katholiczney o Świętych. Część Pierwsza Ożimia. Wkthorey się zamykaią Kazania na Świętha Panny Maryey, Apostolow, Męczennikow, y innych Świętych, ktorych święta Kościół zwykł obchodzić począwazy od Aduentu, aż do ś. Jana Krzčićiela / Przez tegosz D. Jakuba Wuyka z Wągrowca, Theologa Societatis Iesu.*

Cum Gratia & Priuil S. R. M. – W Krakowie: W Drukarni Siebeneycherowey Roku Pańsk. 1584. – [8], 702 p., [16] f.; 2°. Ксилографія – 27 одиниць. Текст польською мовою.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 4412 Biblioteka*”.

15. *Possevino, Antonio (1534–1611). Moskovia, et, alia opera, de statu huius seculi, adversus Catholicae Ecclesiae hostes / Antonii Possevini. – [Köln]: Permissu Superiorum. In officina Birckmannica, sumptibus Arnoldi Mylij, 1587. – [8], 392, [12] p.; 2°.* Текст латинською мовою.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej*”. На зворотній стороні титульного аркуша екслібрис: “*Z biblioteki // Władysława Górskiego / №*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 4414 Biblioteka*”. На титульному аркуші рукописні записи чорним чорнилом: “*Ex bibliotheca Conventus Vilnensis Ord-s Carmelitarum...*”, нерозбірливо: “[...] *Martini Bialodo... applicat ad [...] GOSS Ord. [...] Carmel.*”, знизу: “*Ioher [...] III N 9442 – odmienny [...] i rok 1595*”. Рукописні маргіналії та підкреслення в тексті чорним чорнилом.

16. *Jurgiewicz, Andrzej (1560–1640). Ad quinq̄a ginta duas quaestiones Gregorii Zarnovvitaе ministri Caluiniani de Ecclesia, eiusq̄; notis ac duratione: In qua clarissime ostenditur Evangelicorum Ecclesiam ante Lutheri tempora nusquam in orbe terrarum à quoquam visam, auditam aut cognitam fuisse / Per Andream Jurgiewiczium Canonicum Vilnensem. – Brunsbergae [Braniewo]: Excudebat Joannes Saxo, 1592. – [5], 100 p., [2] f.; 4°.* Текст латинською мовою.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 2685 Biblioteka*”. На титульному аркуші печатка: “*Дублетны Фонд Урадавай бібліятэкі № 33392*”.

17. *Stapleton, Thomas (1535–1598). Promptuarium morale super Evangelia Domicalia totius anni / Tomas Stapletonus veram & perpetuam feleclitatem precatur. – [Editio altera]. – [Antwerpen]: [Ioannes Moretus], [1593]. – [38], 750, [26] p.; 8°.* Текст латинською мовою.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteka Zamku Nieswieskiego*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 510 Biblioteka*”. На с. 1 печатка: “*Дублетны Фонд Урадавай бібліятэкі № 30131*”. Рукописні маргіналії та підкреслення чорним чорнилом на 13 сторінках.

18. *Resta, Luca Antonio [?–1597]. Directorium visitatorum, acvisitandorum cum praxi, et formula generalis visitationis Omnium, & quaruncumque ecclesiarum monasteriorum, regularium, monialium, piorum locorum, & personarum / Auctore R.P.D. Luca Ant: Resta Messapiense episcopo Andrien. – Romae [Rom]: extypographia Guielmi Facciotti: apud Gulielmum Faciottum, 1593. – [16], 219, [9] p.– 4°.* Текст латинською та італійською мовами.

Pt. 1–2. – [16], 219, [9] p.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Ex libris Jerzy Radziwiłł*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja*

Nieświeska № 586 Biblioteka". На титульному аркуші рукописні записи чорним чорнилом: "Pro Bibl. PP. Cap: Konstantinoviens[is]"; "Liber emptus post Fata Nunque Satis Dolenda Exull. Comit[is] [...]", закреслений запис (залишено ініціали: "E. N.") і номер "40698".

19. *Resendius, Andreas (1498–1573). Exemplorum memorabilium, cum ethnicorum, tum christianorum e quibusque probatissimis Scriptoribus selectorum / Studio et industria Andreae Eborensis Lusitani, Tomus Posterior. – Coloniae Agrippinae [Köln]: Arnoldi Mylij, 1593. – 996 p.; 16°.* Текст латинською мовою.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – "Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej". На с. 19 овальна печатка червоного кольору: "Ordynacja Nieświeska № 1185 Biblioteka". На титульному аркуші рукописний запис чорним чорнилом: "Ex libris m Pi[axol...]". На звороті титульного аркуша запис: "Huius possessor libri Stanislaus O[...]ielski...". Рукописні маргіналії та численні підкреслення на 50-ти сторінках.

20. *S. Justinus, Martyr (100–165). Opera quae undequaque inveniri potuerunt / S. Iustini, philosophi et Martyris, Graecus textus multis in locis correctus: & Latina Ioannis Langi versio passim emendate ... Opera Friderici Sylburgii Veter. – [Heidelberg]: Ex typographico Hieronymi Commelini, 1593. – XII, 490 p.; 2°.* Текст паралельно латинською та грецькою мовами.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – "Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej". На с. 19 овальна печатка червоного кольору: "Ordynacja Nieświeska № 2899 Biblioteka". На титульному аркуші рукописний запис чорним чорнилом: "Ex libris Chis[tophori] Mauri Rubinkowski Ord[inis] S[ancti] Bene[dicti] P[raespositi] Niesviensis M[onasterii]"; внизу рукописний запис чорним чорнилом (замазаний). Численні маргіналії на 70-ти сторінках.

21. *Osorio, Juan (Osorius Joannes) (1542–1594). Concionum / Ioannis Osorii Socie Tatis Iesu, Tomus Primus. A Dominica prima Aduentus, usque ad Resurrectionem. Ad D. Franciscum Sarmientum Episcopum Giennensem. – Antverpiae [Antwerpen]: apud Ioannem Keerbergium, 1594. – [16], 980, [68] p.; 8°.* Текст латинською мовою.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – "Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej". На с. 19 овальна печатка червоного кольору: "Ordynacja Nieświeska № 1768 Biblioteka". На титульному аркуші печатка: "Дублетны Фонд Урадавай бібліятэкі № 38511" і рукописний запис чорним чорнилом: "Collegiis Nesvistiensis. Societ [Jesu]".

22. *[Laszcz], Marcin (1551–1615). Wieczera ewangelicka w obronie szafunku wieczery Ministrow wypisana / Marcin Laszcz. – W Wilnie: Daniel Łeczycki drukował, 1594. – [4], 116 p.; 4°.* Текст польською мовою.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – "Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej". На с. 19 овальна печатка червоного кольору: "Ordynacja Nieświeska № 2693 Biblioteka". На титульному аркуші нерозбірливий власницький напис: "Inscrip Cat[...] dom[...] Cracov Socie. Jesu.".

23. *S. Benedict (480–543). Regula blogoslawionego y Bogu upodobanego oycy Benedicta S. / Święty Benedict. – W Krakowie: W Drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, 1597. – 69 f.; 4°.* Текст польською мовою.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteca Ordynacji Nieświeskiej*”. На арк. 11 а овальна печатка червоного кольору: “*Дублетны Фонд Урадавай бібліятэкі № 30124*”. На верхньому форзаці і титульному аркуші рукописні записи: “*przez S. Klonowicza*”, “*Przeklad Sebastyana Klonowicza*”.

24. *Garzoni, Tommaso (1549–1589). Il Teatro de vari, e diversi cervelli mondani / Nuovamente formato, & posto in luce da Thomaso Garzoni da Bagnacavallo: Al clarissimo signore il signor Vincenzo Garzoni, Gentilhuomo Venetiano. Con privilegio. – In Venetia [Venezia]: Appresso gli Zoppini, 1598. – [4], 98, [2] f.; 4°.* Текст італійською мовою.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteca Ordynacji Nieświeskiej*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 1058 Biblioteka*”. На форзаці рукописний запис чорними чорнилами: “*Bibliothecae Conventus Nesv. Ord. Praed.*”. На титульному аркуші печатка: “*Дублетны Фонд Урадавай бібліятэкі № 296[1]9*” і рукописний запис: “*Applicatus Bibliothecae con-tus Nesv: Ord-s Praed-ris 1768 Aug. 5 a R.P.L[...]*tino Rostkowski”.

25. *Biblia święta. Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu. Z dokładaniem textu żydowskiego y Greckiego, y z wykładem Katholickim, trydnięszych mieysc, do obrony Wiary świętey powszechney przeciw kacerztwóm tych czasów należących / Przez D. Iakuba Wuyka z Wągrowca, Theologa Societatis Iesu. – W Krakowie: W Drukarni Łazarzowey, 1599. – [19] f., 1480, [56] p.; 2°.* Текст польською мовою.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteca Ordynacji Nieświeskiej*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 3791 Biblioteka*”. На внутрішній стороні верхньої кришки у вирізаних фрагментах паперу видно список імен апостолів латинською та давньоєврейською графікою: “*Nomina hebraica duodecim Apostolorum*”. На титульному аркуші власницький запис: “*Ex libris Valentini Gniewicz*”. На арк. [2a–19a] та с. 1–129 побуквенний запис: “*TA BIBLIA IEST PANA MACIEIA IASIEWSKIEGO WOITA I POSTMAISTRA IEGO KROLEWSKIM OSCI MIASTA RADOMIA*”. На арк. [3a] власницький запис: “*Hic liber Adriani Warcali [Wariali] A S R M Radom*”. На гравюрі (арк. [1a]) власницький запис: “*Gaspar Grotowsk*”. На с. 909 рукописний запис: “*Jozef Bebnow*”. На с. 991 розфарбований ініціал. Маргіналії, помітки на арк. [1a], [2a], [3a] та п’яти сторінках.

26. *Bruno, Vincentius (1532–1594). [Meditationes de vita et passione D. N. Jesu Christi... / Nune ex italico in latinum translatae de Vincenzo Bruno (Reliure inconnue)]. – [Köln]: sumptibus Arnoldi Mylii, 1599. – 12°.* Текст латинською мовою.

T. 2. – 1599. – 734, [2] p.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteca Zamku Nieswieskiego*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 435 Biblioteka*”. На с. 3 рукописний запис чорним чорнилом: “*Usuj [Fr is] Ludovici[...] Rybinski*”, на с. 5: “*donoverijt [ab A.R.P. Hiacinto Pusil(ius) eiusd[em] ons]*”. На форзацах – рукописний запис: “*Liber Conventus Nesvisiensis*”, а також кілька нерозбірливих записів і проба пера.

27. *Januszowski, Jan (1550–1623). [Statuta Prawa y Constitucie Koronne Łacinskie y Polskie, z Statutow, Łaskiego y Herborta y z Constituciy Koronnych, zebrane]. – W Krako-*

wie: *W Drukarni Łazarzowey, 1600. – [2], 1369, [5] p.*; 2°. Текст польською та латинською мовами.

Документ має провенієнції: на внутрішній стороні верхньої кришки екслібрис – “*Biblioteka Ordynacji Nieświeskiej*”. На с. 19 овальна печатка червоного кольору: “*Ordynacja Nieświeska № 3052 Biblioteka*”. На с. 91 дві овальні печатки синьо-зеленого кольору: “*Universitat Leop[...]*”. Численні рукописні маргіналії, підкреслення, помітки чорним та червоним чорнилом на 23 сторінках.

Допоміжний апарат каталогу включає покажчик імен авторів, коментаторів, перекладачів та інших осіб, згаданих в описаних документах; покажчик друкарів (за містами); покажчик приватних осіб і установ – власників документів; термінологічний словник; списки використаних джерел, скорочень та ілюстрацій.

У процесі роботи над виданням було виконано цифрові копії титульних сторінок і окремих фрагментів описаних примірників, а також екслібрисів, печаток, маргіналії, фрагментів орнаментики, ініціалів, заставок, кінцівок, видавничих марок, гравюр та інших індивідуальних особливостей описаних документів. Загальна кількість ілюстрацій становить 93 одиниці графічних файлів.

Каталог є першим повним описом видань XV–XVI ст. з книгозбірні Несвізької ординації князів Радзивіллів, яка зберігається у фондах ЦНБ НАН Білорусі. Книга призначена для книгознавців, істориків, бібліотекарів, музейних працівників, філологів і всіх, хто цікавиться книжковою культурою.

Переклад з російської Ігоря ПЕТРІЯ

ON THE HISTORY OF THE ESTABLISHMENT OF THE NESVIZH ORDYNANT RADZIWIŁL LIBRARY

Nataliya BIERIOZKINA, Aliaksandr STEFANOVICH

*Yakub Kolas Central Science Library of the National Academy of Sciences of Belarus,
15, Surganov Str., Minsk, 220072 Belarus, tel. (375-017) 284-14-28,
e-mail: natalyb@kolas.bas-net.by (N. Bieriozkina),
rarebook@kolas.bas-net.by (A. Stefanovich)*

The article is dedicated to the political, social and cultural life of members of the famous wealthy noble Radziwill family and their libraries, which existed during 16–20th centuries. Special place is given to the Nesvizh Ordynant library, which played an important role in shaping and developing book culture in Belarus, the last surviving Radziwill collection, part of which is now stored in the collection of the Belarus NAS CSL. The article contains a bibliographical description of 27 books from the collection, which were included in “Catalogue of 15–16th century editions of princes Radziwills Library of Nesvizh Ordination (held by the Yakub Kolas Central Science Library at the National Academy of Sciences of Belarus)”, which the Library compiled as a piece of academic research “The Nesvizh Ordynant Radziwill Library in the Belarus NAS CSL collection: studies of its content and scientific description of the documents”.

Key words: Radziwills, Nesvizh Ordination, libraries, private collections, book culture, catalogue.

ИЗ ИСТОРИИ СОЗДАНИЯ БИБЛИОТЕКИ РАДЗИВИЛЛОВ НЕСВИЖСКОЙ ОРДИНАЦИИ

Наталья БЕРЁЗКИНА, Александр СТЕФАНОВИЧ

*Центральная научная библиотека имени Якуба Коласа Национальной академии наук Беларуси,
ул. Сурганова, 15, г. Минск, 220072, Беларусь, тел.: (375-017) 284-14-28,
э. почта: natalyb@kolas.bas-net.by (Н. Берёзкина),
rarebook@kolas.bas-net.by (А. Стефанович)*

Статья посвящена политической, общественной и культурной жизни представителей известного магнатского рода князей Радзивиллов, их книжным собраниям, существовавшим на протяжении XVI–XX вв. Особое место отведено библиотеке Несвижской ординации, сыгравшей заметную роль в формировании и развитии книжной культуры Беларуси, последней уцелевшей книжной коллекции Радзивиллов, часть которой в настоящее время хранится в фондах ЦНБ НАН Беларуси. В статье представлено библиографическое описание 27 книг собрания, вошедших в “Каталог изданий XV–XVI вв. Библиотеки князей Радзивиллов Несвижской ординации (в фонде Центральной научной библиотеки им. Я. Коласа Национальной академии наук Беларуси)”, подготовленный библиотекой в рамках научного исследования “Библиотека Несвижской ординации Радзивиллов в фондах ЦНБ НАН Беларуси: изучение состава и научное описание документов”.

Ключевые слова: Радзивиллы, Несвижская ординация, библиотеки, частные собрания, книжная культура, каталог.

Стаття надійшла до редколегії 4.01.2011

Прийнята до друку 11.03.2011